

Заяць Н. В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного
та адміністративного права*

*Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ*

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК АБСОЛЮТНА ЦІННІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ

Анотація. Людська гідність як окрема категорія набула широкого поширення в національних конституціях після Другої світової війни як реакція на «злочини проти людства», ставши джерелом всіх інших прав та свобод. У запропонованій праці розкривається багатоаспектність сутності категорії «гідність», яка може розкриватись у діапазоні від позначення мінової вартості, що належить суб'єкту, до статусу та суспільної значимості особистості, яка виступає результатом суспільної діяльності та вчинків окремого індивіда, крім цього, часто термін «гідність» використовують для позначення морального ставлення та світовідчуття людини у процесі самовизначення в світі інших. Окремо також вказується на різноманіття у розумінні та обґрунтуванні цього явища через площину філософії, моралі, медицини та права залежно від функціонального навантаження. Аналізуючи гідність людини у філософському аспекті, нам вдалося виявити її антропологічні властивості як вродженої та абсолютної цінності, які під час подальшого аналізу сприяли розумінню цієї категорії у медичній та правовій сферах через взаємозв'язок із системою прав і свобод людини. Зазначена проблема ускладнюється тим, що українська юридична наука ще й досі недостатньо опанувала філософію людської гідності. Окремо розглянуто концепт розуміння людської гідності в українському конституційному регулюванні, відповідно до якого пріоритетом охорони права

визнано саме життя людини, а не те, що, власне, робить її людиною, зокрема її гідність, яка вважається морально-етичною категорією.

Усталене тепер у вжитку поняття «людська гідність» є найбільш стислою лінгвістичною формою вираження суті ідеї про природне право. Відповідно, категорія «гідність» виходить за межі суто юридичної теми, маючи глибокі корені у теологічних вченнях багатьох релігій, у моралі, у політичній філософії, в антропології, в медицині тощо.

Вступ

Як у політичній, так і філософській літературі концепції людських прав та людської гідності розглядаються як переплетені між собою: боротьба в ім'я людської гідності мала вплив на еволюцію дискурсу про людські права, а дискурс про людські права своєю чергою став головним знаряддям для вираження та цінування гідності людини.

У європейській світоглядній філософській думці категорія «гідність» людини як неправова гуманістична цінність зародилася ще в античний час. Саме тоді етика розглядала цю категорію в двох аспектах: по-перше, через призму людської самооцінки, особливого морального ставлення людини до самої себе; по-друге, через визначення соціальної значимості особистості, ставлення до неї з боку суспільства, що визнає її соціальну цінність. Ми здійснюємо вплив на людську гідність тим, що ми робимо, а не тим, що ми відчуваємо, оскільки ми відповідальні саме за те, що ми робимо, а не за те, що інші роблять з нами. Наші дії, так само як і наша бездіяльність, залежать від кожного з нас, а тому будь-яка діяльність щодо людської гідності в наших відносинах з іншими людьми є проблемою етичних стосунків кожного з нас із самим собою, незважаючи на те, що наша діяльність спрямована на когось іншого. Індивідуальне етичне самовизначення наповнене цілим спектром етичних відтінків гідного та негідного, честі та безчестя, які у

випадках межових ситуацій, що перевершують інстинкт самозбереження, набувають засадничого значення [1].

Підкреслюючи засадниче значення межових ситуацій для актуалізації питання людської гідності, необхідно звернути увагу, що це питання вже неодноразово порушувалось як в історико-філософському, так і у політико-правовому дискурсі. Очевидно, що сьогодні Україні потрібно оновити методологічний інструментарій досліджень питань поваги і захисту гідності людини: крім філософії юридичного та соціологічного позитивізму, слід, зокрема, розвивати й філософію природного права, яку вчені-позитивісти, яких більшість в Україні, сприймають досить критично. Адже саме ця філософія є живильним середовищем для формування суспільної ідеології та природного права на повагу і захист гідності людини, як і багатьох інших прогресивних починань (в освіті, культурі тощо).

У цьому контексті доречно згадати філософську спадщину Платона, Аристотеля, І. Канта, Г. Гегеля, Дж. Локка, а також вітчизняних та зарубіжних вчених та фахівців, які зробили вагомий внесок у наукову розробку цього питання, спробувавши розкрити поняття людської гідності, як моральної ідеї (О. Барак, Р. Говард, В. Бачинін), правової цінності (Дж. Валдрон, Ю. Габермас, С. Головатий, П. Рабінович, П. Хеберле), право людини (А. Кампо, Р. Арнольд, С. Вдовиченко, В. Головченко, М. Гультай, М. Савчин), джерело прав людини (О. Гришук, Н. Колесова) та інші. Наведений поділ є досить умовним, адже більшість авторів підтримують подвійну природу людської гідності: як явища об'єктивного (цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) та як суб'єктивного права чи інтересу конкретної людини, вживаючи декілька понять одночасно.

1. Філософський вимір людської гідності

Варто відзначити, що класична антична філософія змістовно визначила розуміння людської гідності,

встановивши тісний зв'язок між поняттями гідність та особистість. Зокрема, римському праву були притаманні такі поняття, як індивідуальна та групова честь, що є складниками поняття гідності. Для Стародавнього Риму гідність людини – це її основний екзистенційний вимір, який володіє найвищою цінністю. Ніхто не може порушити гідність людини, забравши від неї важливі блага, і навіть ув'язнення не є порушенням її гідності [2]. Проте тоді ще не йшлося про недоторканість гідності окремої особистості, ні давньогрецька, ні давньоримська суспільно-політична думка не розуміли самоцінності людського індивіда. Ідея індивідуалізації сформувалась лише в сучасному суспільстві, що сприяло утвердженню абсолютної цінності особистості та її моральної гідності. Варто зазначити, що ідея гідності у давньогрецькому світогляді часто набувала етико-антропологічного характеру. Це було зумовлено тим, що давньогрецькі мислителі досліджували проблему гідності в контексті пошуку людиною своєї «чесноти», яка забезпечувала здатність виконувати власне призначення. Саме «призначення» кожної речі або істоти було пов'язане з наявністю у них «гідностей», які зазвичай тлумачили як ціль, відповідність чи придатність. Показовим був той факт, що таке призначення, а відтак і гідність людини, на думку давній греків, визначали здатністю підпорядковуватись природним і соціальним законам. Гідність людини, на думку Платона, пов'язана з красою безсмертної душі людини, з такими ідеями, як справедливість та вихованість. Акцентуючи увагу на суб'єктивній визначеності гідності людини, Платон визначає: «гідною людиною є та, яка має гідну душу. Мерзенна людина ж має душу негідну» [3]. Праця Аристотеля «Нікомахова етика» і сьогодні залишається актуальною щодо розуміння гідності людини. Він визнавав за можливе виховати якості гідної людини через освіту як процес передачі істинних цінностей. Таким чином, гідність людини більшою мірою залежить від моральних принципів, обраних нами усвідомлено, які знаходять своє місце у відповідних

вчинках. Своєю чергою моральність вчинків є головним принципом життя людини [4]. За Аристотелем, гідність людини визначають її душевні, розумові здатності, правильні вчинки, а також істинна цінність людини, що співвіднесена з її соціальною значущістю.

Проблематика людської гідності як самостійний предмет дослідження виникла в європейській гуманістичній філософії в XIII–XVI століттях та набула особливості актуальності у філософії доби Ренесансу та Нового часу. Поступово у філософсько-правових поглядах XIX століття утверджується ідея абсолютної людської цінності, що знайшло своє втілення в концепції І. Канта «Основа метафізики моральності», який розробив власне бачення гідності, засноване на «вищому принципі моральності», за яким людська гідність незаперечна. Це та річ, яку не можна придбати чи продати і яка не має відносну цінність. Те, що вище за всяку ціну, є умовою самої себе і самоціллю та виявляє внутрішню цінність – це гідність [5]. Формулювання І. Канта дозволяє побачити «цінність такого способу думки, як гідність, і поставити її вище за всяку ціну, яку з нею не можна порівняти, не зазіхаючи при цьому на святість гідності». По суті, І. Кант визначає спільні межі однієї з версій визначення категоричного імперативу, яке за сутністю визначено у такому твердженні: «Вчиняй так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі будь-кого іншого так само, як до мети, і ніколи не ставився б до нього так само, як до засобу» [6]. На думку І. Канта, основою гідності людини є свобода як автономія особистості. Він стверджує, що автономія – є основою гідності людини і будь-якої іншої розумної істоти. Це було пов'язано насамперед з опором людей приниженню та насиллю з боку абсолютиської держави. Вся природно-правова філософія зводила юридичну формулу людської гідності до універсальних етичних максимумів і релігійних абсолютів. На почутті власної гідності мала вибудовуватись самосвідомість особистості як громадянина, готового обстоювати свої права і свободи; це ж почуття не

повинно було дозволити йому порушувати морально-правові норми [7, с. 108]. Таким чином, у практичній філософії І. Канта гідність людини – це внутрішній моральний закон, який обмежує та (або) знецінює природні та соціокультурні чинники, відкриваючи можливість для реалізації автономії людської особистості.

Філософське доктринальне бачення людської гідності як права людини набуло засадничого бачення як індивідуальної цінності з часів нищівного руйнування гуманітарних та правових порядків протягом Другої світової війни, коли недооцінка природного правового компонента конституційного регулювання, зокрема питань поваги та захисту гідності людини, негативно позначилася на стані їх дотримання в Європі. Хоча поствоєнні рухи за права людини дійсно сприяли покращенню соціального, економічного, політичного статусу пригноблених верств населення, проте вони змінили тон політичних, судових та філософських дебатів з центрального питання про зміст людської гідності, навіть не намагаючись відповісти на це питання, через що багато людських прав залишились невизнаними [8, с. 2]. Від часу своєї появи у найпершому міжнародному акті поняття «людська гідність» стало центровим стосовно людських прав, і протягом останнього часу основні конфесії, суверенні країни й міжнародні організації декларативно визнали гідність людини фундаментальною моральною та правовою цінністю, а термін «гідність» з'явився в сучасних національних конституціях 157 країн [9, с. 2]. Людська гідність як цінність чи принцип розглядається часто у християнській етиці і через європейську традицію права вона знайшла своє закріплення у міжнародному праві. Найважливіше офіційне визнання це отримало у Преамбулі Статуту ООН (1945) як «гідність людини» та Преамбулі Загальної декларації прав людини (1948), як «внутрішньо притаманна гідність усіх членів людської родини», що несе навантаження першоджерела, яким виступає теологічне світобачення, з якого походить ідея людської

рівноправності. Саме в Декларації ООН вперше було визначено спадкову лінію ідеї невіддільних (природних) прав: вона проклала місток між філософією вступної частини Декларації незалежності США 1776 року та майбутнім новим світовим порядком на основі Статуту ООН, де держави-засновниці виразили свою мету «наново підтвердити віру в основоположні людські права, у гідність та цінність людини» «визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості і загального миру...» [10]. Особливістю як тексту самої Декларації, так і текстів, ухвалених у подальшому інших інструментів міжнародного права є те, що у всіх них поняття «людська гідність» не здобуло статусу окремого права у всій системі людських прав. У більшості міжнародно-правових актів людська гідність згадується в преамбулах як базова вихідна категорія, з якої виводяться основні людські права. Навіть Європейська Конвенція з прав людини 1950 року, як перший міжнародний договір, що набув юридично зобов'язальної сили, не містить не тільки такого окремого права, а й не містить взагалі прямого посилання на людську гідність.

Попри таке визнання на міжнародному офіційному рівні гідності кожної особистості, навіть сьогодні немає однозначного визначення цього поняття, адже не тільки в науковому дискурсі, а й у буденному світогляді панує термінологічна невизначеність. Незважаючи на те, що ідея гідності зазвичай розглядалася в контексті етичної теорії, останніми роками все більше дослідників акцентують увагу на її інших складниках, що є свідченням необхідності застосування міждисциплінарного підходу для сучасного етапу наукового пізнання. Гідність людини все частіше стає однією з основних концептів сучасних наукових розвідок у філософії, праві, політології, а також у біомедицині. Так, в одних випадках це поняття використовують для позначення соціальної цінності особистості, а в інших – все частіше вживають, коли

йдеться про право людини на самостійне рішення, вимогу шанобливого ставлення та заборону приниження.

Сучасна філософія пропонує різні погляди та шляхи розв'язання проблеми гідності. В одних випадках критикується та спростовується її евристичний потенціал, наголошуючи на неможливості бути основою для етичних обговорень з огляду на інституційну невизначеність (Стівен Пінкер) [11], в інших випадках, навпаки, захищають та обґрунтовують її непересічну роль у процесі пояснення та утвердження (Джеремі Волдрон) [12]. Низка авторів наголошують на тому, що змістовне навантаження терміна «людська гідність» визначається культурними особливостями та політичним режимом країни, в якій формуються власні погляди на гідність людини, що значною мірою віддзеркалює її внутрішню моральну цінність. У такому разі гідність визначається в контексті суспільних цінностей, традицій і норм [13, с. 83]. Такий підхід ставить під сумнів той факт, що гідність може виступати нормативною засадою прав людини. Але саме універсальність прав людини є тим, що відрізняє їх від культурних норм, які можуть бути абсолютно відмінними в різних суспільствах та змінними в межах одного суспільства, і це саме те, що відрізняє гідність від культурного поняття «честь», яке насамперед відсилає нас до ціннісних суджень про добро та зло, що притаманні різним культурам, суспільствам, релігіям. Тобто, визнаючи соціокультурну зумовленість концепту «гідність», водночас закладаються підвалини для спростування гідності людини або окремих соціальних груп на підставі певної культурної чи ідеологічної оцінки. Найбільш показовим прикладом у цьому контексті є нацистська Німеччина [14, с. 2]. Культурні та політичні конфлікти, що відбувалися впродовж усього ХХ ст. і продовжуються вже в нинішньому, також відбуваються через зіткнення різних позицій щодо сприйняття гідності в різних культурах, коли захист, своєї гідності досягається шляхом приниження гідності інших, нехтування правами переможених.

Видається першочерговим, щоб гарантувати світовий порядок, мир справедливості та процвітання, необхідно створити конституційний лад, заснований на моральному дискурсі людської гідності, щоб знизити напругу між націями різних культур [15, с. 2].

2. Питання біоетики в контексті гідності людини

Система цінностей і ставлення до них визначає рівень суспільного розвитку на основі активізації антропологічного чинника. Забезпечення виживання людства не може зводитись лише до піклування про фізичну оболонку його представників. Насправді це цілісний комплекс заходів, спрямованих на формування нового менталітету сучасної людини, що знаходить своє втілення у свідомих вчинках. Тому біоетику можна розглядати крізь призму не лише природничих, а й суспільних, зокрема правових, наук. Втручання людини в природу та у власне буття призвело не лише до науково-технічного прогресу, а й до зміни аксіологічної парадигми та моделі сприйняття цілісності особи як тілесної і духовної істоти. Досить поширені останнім часом біоетичні уявлення про гідність людини в контексті проблем біоетики, принципи якої лежать в основі юридичних приписів, що регулюють відносини у сфері біотехнічних та соціальних досліджень, фактично виступають вираженням правової рівності та консолідують систему права навколо людини як істоти духовної, що має власну гідність і цінність. Термін «біоетика» вперше було введено у 1927 році Фріцем Ягром у статті «Біоетичний імператив» як поняття про моральні засади використання лабораторних тварин і рослин. Сучасне уявлення про біоетику (етику життя) запропоновано у 1970 році американським онкологом, біохіміком Ван Ренсселером Поттером у статті «Біоетика – наука виживання», в якій під цим поняттям розумілась галузь дослідження на межі етики, медицини, духовності та біологічних наук для

забезпечення гідної якості життя. Виникнення біоетики було зумовлено посиленням уваги до прав людини за умов створення новітніх медичних технологій, що породжують велику кількість проблем та потребують розв'язання як з погляду права, так і з погляду моралі. Тому, за словами Папи Франциска, завданням біоетики, що має глобальний вимір, є – «знешкодити суспільство з брудною працею смерті». І відправною точкою для того щоб окреслити цінність людської особи, має бути не хвороба чи смерть, а, радше, «глибока переконаність у невідкличній гідності особи, такої, якою її любить Бог, гідності кожної особи на кожному етапі й у кожних обставинах її існування» [16].

Люди хочуть, щоб вони розглядались як гідні, а тому гідність визнається одним із інтересів людини поруч з тілесною цілісністю, що інші люди зобов'язані поважати. І вже від самої людини залежить міра втілення чи реалізації принципу людської гідності через інтерес у її суб'єктивне право. Основним моральним принципом біоетики є «принцип поваги до прав і гідності люди», що змушує лікарів вирішувати конфліктні питання, до яких можна віднести права жінки на прийняття рішення про аборт і право плода на життя, прийняття рішення хворого про смерть у разі невиліковної хвороби і гуманізм медицини, неприродне штучне запліднення, генетичне модифікування (коректування) та клонування, припускання донорства органів без дозволу самого донора, сурогатне материнство, припинення медичної допомоги безнадійно хворому та інші. Незважаючи на те, що етика є досить стійкою системою знань, вона передбачає вибір індивідуальної позиції щодо тієї чи іншої проблеми, оскільки медицина ХХ століття може маніпулювати життям людини, керувати ним. П. Хеберле також підкреслює, що про поняття «гідність людини» можна вести мову стосовно всього її життя – від народження до смерті. Але у ряді випадків цей принцип діє навіть до і після згадуваних подій. Прикладами можуть слугувати захист особистої гідності померлого і дискусія про права плоду в утробі матері. Через велику кількість суперечностей і

сформувалась біоетика як система знань про межі дозволеного маніпулювання життям та смертю людини. Окрім того, поняття гідності людини розглядається в контексті розвитку нових технологій, зокрема у вимірі трансгуманізму, тому що багато питань майбутнього включатимуть застосування технологій з метою зміни та впливу на людську природу та організм [17, с. 45].

Моральною основою, на яку має спиратись сучасна біоетика, є вимоги Нюрнберзького кодексу 1947 року, що був сформульований у процесі судового процесу в справі 23 нацистських лікарів, звинувачених у військових злочинах і злочинах проти людства під час Другої світової війни. Висунуті судом «десять етичних і правових» вимог показували злочинний характер експериментів, що проводилися на людях. З часом, під впливом ідей Нюрнберзького кодексу було прийнято низки міжнародних документів, що регламентували експерименти на людях та виражали ідею занепокоєння міжнародної спільноти щодо нехтування повагою до внутрішньої свободи та недоторканості кожної окремої особи, зокрема серед них є і ті, що стосуються безпосередньо захисту гідності особи: Міжнародний кодекс медичної етики (1949 року), Гельсінська декларація про права людини (1964 року), Загальна декларація ЮНЕСКО про біоетику та права людини, документи ООН про громадянські й політичні права, прийняті в 1966 році, «Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку із використанням досягнень біології та медицини: концепція про права людини в біомедицині» (1996 року), Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 року).

3. Людська гідність як правова цінність

Останнім часом все більшої актуальності набувають дослідження, в межах яких гідність есплікується як процес та результат конституювання людини взагалі, що повертає дискурс до метафізичного підходу, за яким гідність навіть

за аморальним соціальним суб'єктом, життя якого визнається самоцінним. Саме з цієї позиції Юрген Габермас доводить, що гідність є вищим рангом цінності на службі інтегративної концепції прав людини. «Гідність, – зауважує дослідник, – це своєрідний сейсмограф політичної спільності; це портал, через який егалітарно-універсальний зміст моралі імпортується в право; це поняттєвий шарнір, який з'єднує мораль рівнозначної поваги до кожного з демократичними правами декларацій». У своїй праці «Концепт людської гідності і реалістична утопія прав людини» він неодноразово наголошує, що «ідея прав людини отримує додаткове моральне навантаження у вигляді поняття людської гідності», підкреслює «моральне завантаження ідеї прав людини через поняття її гідності» та вказує на наявність «тісного зв'язку між цими концептами» [18].

Схожої позиції дотримується і Ганна Арендт, яка осмислює категорію гідності в контексті обмеження політичної свободи та людської здатності до дії, тиранії та небезпечних форм негуманності [19]. Таким чином, поняття людської гідності переносить моральну вимогу поваги до кожної людини в контекст державного громадянства. Світоглядна ідея гідності і прав людини перетворилась на своєрідний категоричний імператив, який забороняє перетворення людини на засіб для досягнення різних цілей і визнає її автономію як розумної істоти. У цьому контексті формується самоповага людини та визнається її соціальна цінність. Самоповага кожного громадянина забезпечується тим, що він визнається іншими суб'єктом права як «право мати права». Німецький дослідник П. Хеберле, відповідаючи на запитання, що таке гідність людини, стверджував, що потрібно керуватись тезою, згідно з якою сукупність індивідуально орієнтованих громадянських прав і обов'язків має дозволяти кожній людині стати, бути і залишатися особистістю, а від того, яким чином людина стає особистістю, залежить і розуміння її гідності.

Конституційна держава реалізує принцип гідності людини, перетворюючи громадян з об'єкту впливу на активних суб'єктів діяльності [20, с. 22].

Відсутність однозначного підходу до розуміння змістовного навантаження ідеї гідності зумовлена переходом від розмов про людську гідність як моральне очікування людей до розмов про те, що належить людям через їхню приналежність до людства. Це антропологічний підхід до прав людини, за яким цінність людини сприймається як її особливе місце, як представника виду серед інших живих істот, що визначається окремими специфічними рисами, до яких належать і її потенційні можливості. Вони свідчать про можливість актуалізувати власний потенціал та жити у мирі із собою тільки за умов рівного відношення один до одного. Це суб'єктивний корелянт об'єктивної цінності людини. Саме з такої позиції розуміють гідність людини деякі автори, які наголошують на унікальності та неповторності людини, володінні нею особливими моральними та інтелектуальними якостями, що відповідають загальноновизнаним моральним цінностям, значущості кожної особи як частки людської спільноти [21 с. 144].

У юридичній науці категорія «гідність» є поняттям багатоаспектним, має чимало різних ознак, значень та виявляється у всіх сферах буття людини. Фактично право на людську гідність слід розглядати в позитивістському і природно-правовому сенсі. Одні автори розглядають гідність людини як сукупність особистих прав і свобод, реалізація яких дозволяє кожному бути особистістю. Це право також належить до позитивно визначених конституційних прав і свобод та забезпечує захист громадян від посягань з боку фізичних та юридичних осіб, а також самої держави.

Для інших дослідників гідність людини – це природне, невіддільне право кожного, воно належить до природних прав людини і є однією з головних соціальних цінностей демократичного суспільства – цінністю, що на практиці слугує критерієм оцінки конституційності та законності

актів, дій чи бездіяльності органів публічної влади, інших фізичних і юридичних осіб. Таким чином, у конституційній державі права людини (основою яких є гідність людини) є ще одним ефективним засобом обмеження державної влади. Гідність є невіддільною природною ознакою цивілізованої людини; вона взаємопов'язана з іншими правами та свободами особи та потребує правового регулювання та захисту. Фокусування на гідності як конституційній цінності знайшло своє місце в дослідженнях Аарона Барака, який наголошує на відносному (релятивному) характері людської гідності як цінності, що зумовлено особливостями різних цивілізацій [22]. Отже, можна сказати, що гідність людини потрібно розглядати не лише як засадничий конституційний принцип, а й невіддільне право кожної людини. Вітчизняна юридична наука досить непогано вивчила досвід європейської та американської доктрини природного права епохи Відродження (XVII–XVIII ст.), проте вона ще недостатньо вивчила історію становлення і розвитку доктрин природного права в Україні. Зокрема, тих доктрин, що сформувалися у 1960–1970-ті роки завдяки руху дисидентів-шестидесятників, які фактично стали новітнім українським Відродженням. Саме у філософських, політологічних, економічних та інших трактатах та літературних творах «шестидесятників» – Ю. Бадзя, І. Дзюби, М. Руденка, Є. Сверстюка, В. Стуса та багатьох інших – викладено основи природного права на повагу до гідності людини в тоді ще пострадянській Україні. Власне духовний спадок «шестидесятників» доводить, що гідність є продуктом нашого власного історичного і духовного розвитку, а не якоїсь абстрактної доктрини чи запозичення, воно є духовним імперативом, що має надправове значення і захищається у правовому порядку в демократичних країнах або шляхом мирних чи збройних революцій – у тоталітарних державах [23, с. 169–170].

Слід відзначити, що в Україні питання гідності людини мають особливе значення. Вітчизняний теоретик права

Петро Рабінович наголошує, що гідність людини поєднує в собі раціональні та ірраціональні начала. У процесі безпосереднього застосування поняття гідності людини набуває таких конотацій: 1) філософська основа, елемент антропологічної концепції у праві; 2) морально-правовий стандарт; 3) елемент законодавчих дефініцій, що формулюється для досягнення конкретних цілей, відповідно до міжнародного правового акту; 4) стандарт, якому суперечить явище, що засуджується міжнародним правовим актом; 5) об'єкт протиправних порушень без одночасної вказівки таких порушень; 6) об'єкт можливих протиправних порушень з одночасною вказівкою на такі; 7) об'єкт державно-правового захисту; 8) ідеал, до якого має провести процес, підтримуваний цим міжнародним правовим актом [24, с. 170–171].

У конституційній доктрині людська гідність розуміється дуально як цінність та суб'єктивне публічне право. Низка статей Конституції України містить досить сумбурні посилання на людську гідність як на засадниче положення, надаючи їй характеристику як «соціальної цінності» поряд з людиною, її життям і здоров'ям, честю, недоторканістю та безпекою, хоча перераховані конституційні блага не є однопорядковими щодо людської гідності, оскільки походять від неї або можуть бути навіть критерієм її обмеження (безпека), крім цього, Основний Закон не дає юридичного визначення цього поняття, залишаючи його доктрині і конституційній юриспруденції. Своєю чергою Конституційний Суд України, долучившись до тлумачення змісту людської гідності в рішенні від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару), вказав, що невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини, вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані. (абзац другий пункту 6 мотивувальної частини Рішення

Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справі про смертну кару) від 29 грудня 1999№ 11-рп/1999 [25]. Пізніше, враховуючи сучасну філософсько-правову доктрину, наявне міжнародне регулювання людської гідності та сучасні тенденції розвитку права загалом, Конституційний Суд розробити власне бачення розуміння людської гідності з тим, щоб у підвалини державного устрою України запровадити свої доктринальні правові позиції щодо тлумачення статей основного закону відносно зазначеного принципу. Так, у своєму рішенні № 5-р/2018 наголошує на тому, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментальним для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав (абзац шостий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини) Рішення Великої палати конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу 1 Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 [26]. Таким чином, можна сказати, що у своєму рішенні Конституційний Суд вперше підкреслив подвійний характер людської гідності та визнав людську гідність тлумачним принципом для визначення обсягу конституційних прав, викладених в Конституції України. Варто зазначити, що пізнання людської гідності через інтерпретацію відповідних конституційних положень має

безпосередній вплив на розвиток доктрини прав людини. Такий крок збагатив сучасну конституційну наукову думку України та сприяв виробленню правової доктрини щодо захисту людської гідності як ціннісно-духовної передумови буття людини.

Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності, як засадничого, інтегрального та системотворчого принципу українського конституційного ладу. Як засадничий, цей принцип пронизує увесь текст Конституції України, він явно чи приховано присутній у всіх її розділах:

1) На чолі всієї системи конституційних положень стосовно людських прав проголошено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (частина перша статті 3). Це така наша національна конституційна формула, адже наведене положення є втіленням однієї з провідних ідей доктрини природного права та стисло відтворює зміст концептуальних засад преамбули Всесвітньої декларації прав людини 1948 року з метою протидії зневажанню державою людською гідністю «...визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невіддільних прав є основою свободи, справедливості та загального миру». Однак конституція України більше приховує значення людської гідності, аніж виділяє його. Адже, попри те, що в українському основоположному акті було закріплено цю важливу ідею, практика суспільного розвитку в Україні двічі (під час масового руху опору, відомого у 2004–2005 рр. як «Помаранчева революція», а у 2013–2014 рр. – як «Революція гідності») засвідчила невідповідність політичного режиму вимогам, що висувуються змістом цієї статті. Активне становлення громадянського суспільства в Україні сприяє розумінню людьми своїх прав, ставить вимоги перед владою щодо їх ефективної охорони та захисту, а отже, сприяє

утвердженню людської гідності та її реалізації у щоденному житті.

Крім цього, необхідно вказати і на те, що у конституційній формулі частини першої статті 3 поняття людської гідності віднесено до категорії «соціальної цінності», а не до того, що визначає онтологічний статус людини. До цієї ж категорії «соціальної цінності» рівнозначно віднесено і саму людину. Тому поки із тексту цієї статті Конституції України у словосполученні «соціальна цінність» не буде вилучено термін «соціальна» (стосовно самої людини та її гідності), доти існуватиме формальна перешкода для того, аби можна було сприймати людську гідність як «право прав» чи як «вершину усієї системи основоположних прав», тобто як установчий принцип усієї системи основоположних прав [27, с. 75–76]. Саме на позиції недоречності та безпідставності розглядати людину та людську гідність «соціальними цінностями» стоїть Венеціанська Комісія [28].

2) Конституція України не вживає термін «природні» відносно прав та свобод, але в статті 21 встановлює, що «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи є невідчужуваними та непорушними». У зазначеній конституційній нормі поняття людської гідності самостійного і незалежного значення не отримало, сама стаття має утопічний характер, про неї мало хто пам'ятає, а тому на практиці органи публічної влади легко її ігнорують, і проблема тут не стільки в тексті самої Конституції, а в тому, що Конституція зараз не є орієнтиром для ухвалення рішень. На цей час це одна з найбільш порушуваних статей Конституції України.

3) Конституція України забороняє обмеження тих прав і свобод, які належать до природних і невідчужуваних. «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність поводженню чи покаранню» (стаття 28). Без визнання цього права з боку

держави і забезпечення належного рівня його захисту людина не може бути ані повноправним, ані рівноправним членом суспільства. Однак у суспільному і державному житті тема людської гідності звучить дуже рідко, ніби у цьому питанні в Україні немає проблем. Насправді проблеми є, але пануюча нормативістсько-правова доктрина, що залишилась нам у спадок від Радянського союзу, через викривлене розуміння людської гідності розглядає це право суто формально, не бачить жодних проблем, оскільки у законодавстві право на людську гідність закріплено.

Висновки

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що людська гідність, започаткована як ідея, знайшла свій розвиток у філософському, медичному та правовому вимірі і сьогодні, відповідно до конституційного законодавства, здебільшого реалізується як абсолютна цінність та фундаментальне право людини. У демократичних країнах державні й правові інститути, закони й традиції ґрунтуються на ідеях автономії, гідності і цінності людської особистості і тому саме в такій площині право на людську гідність в Україні вимагає переосмислення та впровадження, оскільки йдеться про явище, яке визначає суспільний розвиток загалом. Слід наголосити, що саме право на повагу до гідності людини супроводжує реалізацію і захист всіх інших прав людини, займаючи центральну нормативну роль та забезпечуючи їх нормативну єдність, оскільки повага і захист гідності людини є умовою забезпечення її прав і навпаки. Це право автоматично, так чи інакше порушується у разі порушення будь-якого конституційного права людини. Адже і позбавлення життя, і катування, і незаконне позбавлення власності, і порушення права на освіту тощо – все це є виявом неповаги до гідності людини. Але, звичайно, проблема лежить не тільки в юридичній площині, оскільки

для забезпечення поваги та захисту гідності людини має працювати і механізм громадянського суспільства, адже у багатьох цивільних та кримінальних справах можна спостерігати порушення права на гідність, однак громадяни ставляться до цього здебільшого байдуже, або ні самі громадяни, ні їх захисники не розглядають ці порушення як такі, що порушують людську гідність, спираючись при цьому на інші правопорушення. І доки в державі та суспільстві не з'являться звичаї, які формуватимуть позитивне ставлення до права на людську гідність як соціальну цінність, громадяни не захищатимуть це право, а правова держава, заснована на верховенстві права, не зможе бути побудована. Знайти правильне співвідношення між державним ладом та гідністю і правами людини є одним з основних завдань кожної влади.

Список використаних джерел:

1. Дойчик М.В. Ідея гідності в історії європейської філософії. Текст: монографія. Видання 2-ге, доповнене. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка, 2018. 394 с.
2. Vecchi P., *Il principio dignita umana*, Morcelliana, Brescia, 2009. P. 19 in C. Scognamiglio, *Dignita dell'uomo e tutela della personalita*. 2014. P. 67 ff.
3. Vincenti U., *Diritti e dignita umana*, Lanersa, Bari-Rome, 2009, pp. 7 ff. in C. Scognamiglio, *Dignita dell'uomo e tutela della personalita*, in *Giustizia Civile*, 2014. p. 67 ff.
4. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. Москва : Мисль, 1983. Т. 4. 830 с.
5. Гришук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Київ : Атіка, 2007. 432 с
6. Kant I., *The Metaphysics of Morals (II. Metaphysical first principles of the doctrine of virtue)*, Cambridge, 1996; K.T. Galvin, L. Todres, *Dignity as honor-wound: an experiential and relational view*, in *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 2015, pp. 410–418.

7. Бачинін В.А. Філософія права: словник. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003.408 с.
8. Zhang Q. Human Dignity in Classical Chinese Philosophy Confucianism, Mohism and Daoism. Springer, 2016. 217 p.
9. Barilan Y.M. Human Dignity, Human Rights and Responsibility. *The New Language of Global Bioethics and Biolaw*. MIT Press. 2012. 368 p.
10. Статут Організації Об'єднаних націй від 26.06.1945. URL: <http://www.un.org/en/charter-united-nations/> Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>.
11. Pinker S. The stupidity of dignity – Conservative bioethics latest, most dangerous play. *The New Republic*. 2008. № 238. P. 168–180.
12. Waldron J. Dignity, Rank and Rights [Online]. The Tanner lectures on Values. The University of Utah. 2009. Vol. 28 P. 207–253. URL: https://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/w/Waldron_09.pdf.
13. Howard, R. Dignity, Community and Human Rights. Human Rights in Cross-Cultural Perspective A Request for Consensus/ ed. by Abdullah Ahmed An-Naim. Philadelphia : University of Pennsylvania Press. 2010. P. 81–104
14. Macready J.D. Hanna Arendt and the Fragility of Human Dignity. Lexington Books, 2017. 158 p.
15. Zhang Q. Human Dignity in Classical Chinese Philosophy Confucianism, Mohism and Daoism. Springer, 2016/ 217 p.
16. Новости Ватикана. URL: <https://www.vaticannews.va> 25.07.2018
17. Jotterand F. Human Dignity and Transhumanism Do Antro-Technological Devices Yave moral Status Online The American Journal of Bioethics. 2010. 10.7 Pp. 45–5. URL: <http://dx.doi.org/10/1080/15265161003728795>.
18. Габермас Ю. Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека. *Вопросы философии*. 2012 № 2. URL: http://vphil.ru/index.php?jhtion=com_content&task=view&id=474.

19. Menkes C., *Dignity as the right to have rights: human dignity in Hannah Arendt*, in M. Duwell, J. Braarvig, R. Brownsword, D. Mieth (eds.), *The Cambridge Handbook of Human Dignity*, cit., p. 332; S. BAER, *Dignity, liberty, equality: a fundamental rights triangle of constitutionalism*, in *University of Toronto Law Journal*, 2009, p. 443.

20. Государственное право Германии. Том 1. Москва : Институт государства и права РАН, 1994. 312 с.

21. Колесова Н.С. Личные (гражданские) права и свободы. Права человека. Отв. ред. А.Е. Лукашева. Москва, 1999. 144 с.

22. Aharon Barak Human Dignity: The Constitutional Value and The Constitutional Right. *The Oxford handbook. Comparative constitutional law*. Oxford, U.K. Oxford University Press 2012, P. 361-380.

23. Головань І., Кампо В. Повага і захист гідності людини в Україні: проблеми впровадження європейської моделі. *Право України*. 2015. № 2. С. 163–185.

24. Рабінович П.М. Права людини: соціально-антропологічний вимір: колективна монографія. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина*. Львів : Вид-во «Світ», 2006.

25. Орзіх М., Єзеров А., Терлецький Д. Конституція України у судових рішеннях. Київ : Юрінком Інтер. Є2011.432.

26. Рішення Великої палати конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу 1 Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-п/2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19>.

27. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа

українського конституційного ладу. Право України. *Юридичний журнал*. 2015. № 1. С. 13–91.

28. Opinion on the Constitution of Ukraine adopted by the Commission at its 30th Plenary meeting in Venice on 7-8 March 1997 on the basis of the contributions submitted by Mr S. Bartole (Italy), Mr G. Batliner (Liechtenstaine), Mr J. Klucka (Slovakia), Mrs A. Milencova (Bulgaria), Mr H. Stainberg (Germany), Mr A. Delacamp (CLARE) – Strasburg, 11 March 1997. Doc.CDL-INF (97) 2.